

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 70 | 2016 | št. 3-4 (154) | str. 283-542

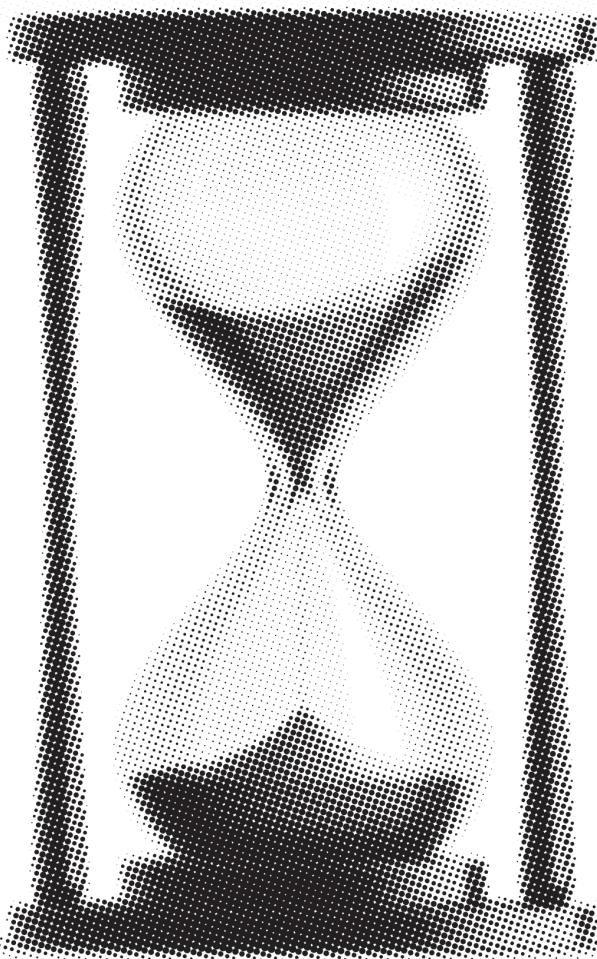

Aleksander Panjek, *Pravda o spornem hramu. Običaj ustne kupoprodaje nepremičnin med kmeti na Krasu (Tomaj, 1619–20)* • Ivan Vogrič, *Zasedba Bosne in Hercegovine leta 1878 v luči pism Ivan Mankoča* • Barbara Riman - Kristina Riman, *Slovenci u Hrvatskoj gimnaziji u Zadru od 1897. do 1921. godine* • Grega Žorž, *Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918* • Sašo Cmrečnjak, *Slovenska sprava: zgodovinski pregled* • Jure Gašparič, *Mojca Šorn, Od žive debate do zapisane besede. Dobesedni zapisi parlamentarnih sej kot zgodovinski vir* • Jernej Kosi in Rok Stergar, *Kdaj so nastali »lubi Slovenci«? O identitetah v prednacionalni dobi in njihovi domnevni vlogi pri nastanku slovenskega naroda* • Karin Almasy, *»...za Boga in véro, za cesarja in domovino!« Kultura prevajanja in ideološko usmerjanje v slovenskih šolskih berilih (1848–1918)*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 70 | 2016 | št. 3–4 (154) | str. 283–542

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. oktobra 2016.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina, nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2016: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom in tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, november 2016

Naklada: 1000 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 31st 2016.

Translated by: Saša Mlacović (English, German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2016): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, November 2016

Print Run: 1000 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave I – Studies I

- Aleksander **Panjek**, Pravda o spornem hramu. Običaj ustne kupoprodaje nepremičnin med kmeti na Krasu (Tomaj, 1619–20).....290–312
Lawsuit over a Disputed Vine-Cellar. The Custom of Oral Purchase and Sale of Real Estate among Peasants in the Karst Region (Tomaj, 1619–20).
- Ivan **Vogrič**, Zasedba Bosne in Hercegovine leta 1878 v luči pisem Ivan Mankoča 314–336
The Occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878 as Seen through the Letters of Ivan Mankoč
- Barbara **Riman** - Kristina **Riman**, Slovenci u Hrvatskoj gimnaziji u Zadru od 1897. do 1921. godine 338–363
Slovenes in the Croatian *Gimnazija* in Zadar from 1897 to 1921
- Grega **Žorž**, Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918.....364–380
Italian Occupation of Slovene Territory in November 1918
- Sašo **Cmrečnjak**, Slovenska sprava: zgodovinski pregled 382–436
Slovene Reconciliation: A Historical Overview
- Jure **Gašparič**, Mojca **Šorn**, Od žive debate do zapisane besede. Dobesedni zapisi parlamentarnih sej kot zgodovinski vir.....438–454
From a Live Debate to the Written Word. Verbatim Records of Parliamentary Sessions as a Historical Source

Razprave II – Studies II

- Uredniško pojasnilo 457
- Jernej **Kosi** in Rok **Stergar**, Kdaj so nastali »lubi Slovenci«? O identitetah v prednacionalni dobi in njihovi domnevni vlogi pri nastanku slovenskega naroda 458–488
When Did “Dear Slovenes” Come About? Identities in the Pre-National Period and Their Supposed Role in the Formation of the Slovene Nation

Karin Almasy , »...za Boga in véro, za cesarja in domovino!« Kultura prevajanja in ideološko usmerjanje v slovenskih šolskih berilih (1848–1918)	490–508
»... for God and Religion, the Emperor and Homeland!« The Culture of Translation and Ideological Control in Slovene Reading Books (1848–1918)	

Ocene in poročila – Review and Reports

Tomaž Lazar, Poznosrednjeveško topništvo na Slovenskem: raziskave dveh zgodnjih topov iz Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož / Late-Medieval Artillery in Slovenia: a Study of Two Early Artillery Pieces from the Regional Museum Ptuj – Ormož (Andrej Nared).....	512–518
Winfried Nerdinger (Hg.), München und der Nationalsozialismus. Katalog des NS- Dokumentationszentrums München (Jože Maček)	519–523
Fontes, Izvori za hrvatsku povijest 21, 2015 (Dušan Nećak)	524–529
Jure Ramšak, <i>Ab initio</i> . Moderne ideologije in izgradnja novega urbanega prostora: zgodovina, arhitektura in perspektive kulturnega turizma v Novi Gorici in Raši (Matic Batič)	530–533

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	534–537
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 70, 2016.....	539–542
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 70, 2016	

Razprave I

Jure Gašparič, Mojca Šorn

Od žive debate do zapisane besede

Dobesedni zapisi parlamentarnih sej kot zgodovinski vir

GAŠPARIČ Jure, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, jure.gasparic@inz.si

ŠORN Mojca, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, mojca.sorn@inz.si

Od žive debate do zapisane besede. Dobesedni zapisi parlamentarnih sej kot zgodovinski vir

Zgodovinski časopis, Ljubljana 70/2016 (154), št. 3-4, str. 438–454, cit. 57

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Dobesedni zapisi parlamentarnih sej so zaradi številnih razlogov (količine podatkov, tematske širine, »paradigmatske« izzivalnosti gradiva) eden od bolj privlačnih virov v zgodovino-pisju. Poleg tega pa veljajo tudi za izredno zanesljiv vir. Toda avtorja v pričujoči razpravi opozarjajo na dejstvo, da so dobesečni zapisi parlamentarnih sej vendarle rezultat dela človeka, zapisovalca, ki se je pogosto znašel pred številnimi problemi. Kaj storiti, če ni bilo poslanca dobro slišati, kaj storiti z vzkliki, ki se pojavljajo v ozadju dvorane, kako zapisati besede, izrečene v narečju, kako zapisati napačne izraze? ... V iskanju odgovorov na ta vprašanja se osredotočiva na nastajanje dobesečnih zapisov parlamentarnih sej v parlamentih z ozemlja današnje Slovenije.

Ključne besede: parlament, politični govor, stenografske beležke, habsburška monarhija, Kraljevina SHS/Jugoslavija, Slovenija, zgodovinski viri

GAŠPARIČ Jure, PhD, Research Councillor, Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, jure.gasparic@inz.si

ŠORN Mojca, PhD, Research Associate, Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, mojca.sorn@inz.si

From a Live Debate to the Written Word. Verbatim Records of Parliamentary Sessions as a Historical Source

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 70/2016 (154), št. 3-4, str. 438–454, 57 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The verbatim records of parliamentary sessions are on account of various reasons (amount of data, broad subject matter, "paradigmatic" provocativeness of the material) one of the more attractive sources in historiography. Additionally, they are considered to be an extraordinarily reliable source. However, the authors point to the fact that verbatim records of parliamentary sessions are the result of work done by note takers, who often faced many problems. What were they to do if they could not hear the member of parliament, how to deal with exclamations from the back of the session hall, with words spoken in dialect, how is one to put down incorrect terms? In the search of answers to these questions, we focus on the emergence of verbatim records of parliamentary sessions in parliaments in the territory of present-day Slovenia.

Key Words: parliament, political speech, shorthand notes, the Habsburg monarchy, the Kingdom of SHS/Yugoslavia, Slovenia, historical sources

»Ich wusste gar nicht, dass Ich so gut gesprochen habe«

Sektionschef Josef Fleischner je bil 43 let zaposlen v dunajskem parlamentu, od leta 1880, ko je prvič vstopil v cislajtanski Reichsrat, do leta 1923, ko se je z vsemi uradniškimi častmi poslovil od predsednika Nationalversammlung Republike nemške Avstrije. Ves čas je bil »tih udeleženec političnega dogajanja«¹ in je vneto skrbel za to, da je bilo delo dunajskih parlamentarcev ustrezno popisano in dokumentirano. Gospod Fleischner je bil stenograf, velik del kariere direktor stenografskega biroja. Ko je bil že upokojen, je napisal izredno zanimive spomine, v katerih je sicer uradniško dostojanstveno in zadržano, a vendar iskriivo in plastično popisal sila zanimivo ozadje delovanja dunajske parlamentarne institucije.² Največ pozornosti je seveda namenil delu in tegobam svojih kolegov stenografov, ki so vneto zapisovali vsako besedo, izrečeno v parlamentarni debati.

K Fleischnerju je nekoč pristopil eden od poslancev, ki ni bil zelo več govorec. Z vso resnostjo je dejal, kako je ravnokar prebral stenografski zapis svojega malo prej končanega (slabega) govora in ugotovil: »Ich wusste gar nicht, dass Ich so gut gesprochen habe.«³ Trditev se zdi groteskna, precej nesamokritična, toda bila je resnična. Zapisan govor je dejansko bil soliden primerek političnega govora, a se je od govorjenih besed nemalo razlikoval. Govor je namreč »stiliziral« in vsestransko obdelal izurjen aparat stenografskega biroja.⁴ Dolgočasno zatikanje v slabi nemščini je v natisnjeni obliki zvenelo povsem drugače. To je nedvomno dobra vest za dotičnega poslanca – če bi se je zavedal – toda po svoje tudi zaskrbljujoča za zgodovinarja, bralca starih stenografskih protokolov.

Dileme in izzivi dobesednih zapisov parlamentarnih sej

Vzporedno z nastankom in razvojem sodobnih parlamentov so nastajali tudi dobesedni zapisi parlamentarnih sej. Besede, izrečene na političnem parketu, so pristale v debelih tiskanih knjigah, ki so se sčasoma razvile v kolosalne zbirke. V nekdanji Avstriji Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates

¹ *Parlamentsstenografen.*

² Fleischner, *Parlamentsgeschichten.*

³ »Sploh nisem vedel, da sem govoril tako dobro.«

⁴ Fleischner, *Parlamentsgeschichten*, str. 12.

1861–1918, v prvi jugoslovanski državi Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca oziroma Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, obsežen korpus stenografskih beležk je značilen tudi za drugo Jugoslavijo.⁵ In ker so parlamenti zaradi širitve volilne pravice in krepitve lastnih kompetenc vse bolj postajali gremiji, kjer so se predebatirale vse važnejše politične in družbene teme, je umevno, da so dobesečni zapisi parlamentarnih sej zgodovinski vir, kamor lahko poseže domala vsak zgodovinar s področja novejšje zgodovine, bodisi klasičen politični, gospodarski, družbeni. Na tisočeri stranih je ogromno besed o brezbrežnem morju tem; samo v enem sklicu sodobnega slovenskega parlamenta jih je izgovorjenih med 5 in 10 milijonov.

Dobesečni zapisi parlamentarnih sej so hkrati tudi vir, ki se izvrstno »ponuja« novejšemu metodološko-paradigmatskemu pogledu v političnem zgodovino-pisju. V zadnjih dveh desetletjih je namreč izginila meja med klasično politično zgodovino in zgodovino politične misli in se je težišče premaknilo *od zgodovine politike k zgodovini političnega*. Za razumevanje družbe in njenih procesov je postajala vse bolj povedna konceptualna oziroma pojmovna zgodovina (conceptual history, Begriffsgeschichte), postajalo je važno, kako se je neki politični koncept uveljavil, kako uporabljal, kako razumel. Važno je postajalo, kako so neki izraz (npr. splošna volilna pravica, svoboda, avtonomija, demokracija) razumele posamezne politične skupine; neredko so bile predstave o posameznih konceptih zelo različne, kar je vodilo v spore. Model za raziskovanje tovrstne zgodovine je zlasti utemeljil Reinhart Koselleck.⁶

Za raziskave iz konceptualne zgodovine je parlamentarni govor lahko osrednjega pomena, saj ima številne prednosti pred drugimi viri.⁷ V prvi vrsti omogoča raziskovanje daljših časovnih obdobij (zapisi parlamentarnih zasedanj so načeloma vir z več kot stoletno kontinuiteto), hkrati pa na široko odpira vrata vsem možnim zaznavnim vzorcem politične kulture, kot so se odražali skozi parlamentarne procese. Znotraj digitalne humanistike in s pomočjo orodij korpusne lingvistike postane vir še veliko uporabnejši in dostopnejši. Iskalniki omogočajo tako klasična pojmovna iskanja kot zahtevna sledenja različnim konceptom, ki so se pojavljali skozi čas.

Poleg količine podatkov, tematske širine in »paradigmatske« izzivalnosti gradiva je gotovo eden bolj privlačnih vzrokov za uporabo dobesečnih zapisov parlamentarnih sej podmena, da so ti zapisi zanesljiv vir; da gre pri tem vendar za dobesečen zapis besed, ki jih je posamezen poslanec izrekel v konkretnem časovnem trenutku na konkretni seji. Vir je povrh vsega uraden, največkrat državni, in hkrati deležen vzajemne kontrole poslancev in strank (pogosto) različnih političnih nazorov.

⁵ Dobesečni zapisi parlamentarnih sej nekdanje Avstrije so digitalizirani in dostopni na portalu ALEX – Historische Rechts- und Gesetzestexte: Stenographische protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates 1861-1918, <http://alex.onb.ac.at/spa.htm>; del stenografskih beležk skupščinskih teles prve in druge Jugoslavije je digitaliziran in dostopen na portalu Zgodovina Slovenije – Sistory: Sejni zapisi izvršnih in zakonodajnih teles, Jugoslavija, <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=396>.

⁶ Gl. recenzijo njegovih študij v: Mehring, *Rezension zu: Koselleck*.

⁷ Ihalainen, Palonen, *Parliamentary sources*; Gašparič, Šorn, *O razpravi v socialistični enostrankarski skupščini*.

Možnosti za ponaredke in naknadne spremembe so po prepričanju zgodovinarjev majhne. Vir velja za avtentičnega in nedvomljivega. Če v zapisu piše: »Jaz bom glasoval za vladni predlog proračuna«, to pomeni točno to; da je dotični poslanec tedaj izjavil, kako bo podprl proračunski predlog.

Toda kaj se zgodi v primeru, ko poslanec nalašč z ironijo v glasu zamrmra: »erm a a a as an environmental matter ...the five pence off unleaded pe petrol i is very welcome ...«, nato pa poudarjeno ponovi: »not least not least because the leaders of the alliance will be in fact er travelling the country during general election er in a bus driven by this fuel ...«⁸ (Tako je govoril Malcolm Bruce, poslanec poslanske zbornice Združenega kraljestva marca 1987, ko se je ponorčeval iz nove politike določanja cen neosvinčenega bencina.)

Parlamentarno osebje je tedaj zapisalo v dobesedni zapis naslednje: »As an environmental matter, 5p off the price of a gallon of unleaded petrol is welcome, not least because the leaders of the alliance will be travelling the country during the general election in a bus using this fuel.«⁹ Bistvo sporočila je bilo nespremenjeno, toda značilnost govornice je izginila.

V pričujoči razpravi bi avtorja rada opozorila prav na to dilemo, na dejstvo, da so dobesedni zapisi parlamentarnih sej rezultat dela človeka, zapisovalca, ki se je (in se še) pri svojem delu pogosto znašel pred številnimi problemi. Kaj storiti, če ni bilo poslanca dobro slišati, kaj storiti z vzkliki, ki se pojavljajo v ozadju dvorane, kako zapisati besede, izrečene v narečju, kako zapisati napačne izraze, kako sploh zadosti hitro in natančno slediti vsemu povedanemu? Zapis govornice besede, četudi skozi zgodovino pogosto in marsikje natančno reguliran, nedvomno ni bil »value-free operation« (početje, neodvisno od vrednostnega sistema).¹⁰

V iskanju odgovorov se bova osredotočila na nastajanje dobesednih zapisov parlamentarnih sej v parlamentih z ozemlja današnje Slovenije, znotraj tega pa posebno pozornost namenila skupščinam prve jugoslovanske države in republiški skupščini povojne Slovenije. Slednji zapisi so namreč del projekta digitalizacije parlamentarnih zapisov, ki ga izvajamo na Inštitutu za novejšo zgodovino.¹¹

⁸ »em a a a ... kot okoljska stvar ... je pet penijev manj na neosvinčen bencin je zelo dobrodošlo ... ne nazadnje, ne nazadnje zato, ker bodo voditelji zavezništva dejansko potovali naokrog med volitvami em v avtobusu na to gorivo ...«

⁹ »V okoljskem smislu je znižanje cene za 5p na galono neosvinčenega bencina dobrodošlo, ne nazadnje zato, ker bodo voditelji zavezništva potovali naokrog med volitvami v avtobusu, ki uporablja to gorivo.« – Slembrouck, *The parliamentary Hansard 'verbatim' report*, str. 104–105.

¹⁰ Prav tam, str. 107.

¹¹ Sejni zapisi so dostopni na portalu Zgodovina Slovenije – Sistory: Sejni zapisi izvršnih in zakonodajnih teles, Slovenija, <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=397>.

O nastajanju dobesednih zapisov parlamentarnih sej

Četudi bi se zdelo skoraj samoumevno, da bi iskali najstarejše dobesedne zapise parlamentarnih sej, izgotovljene po izurjenih parlamentarnih stenografih, v Angliji, bi jih tam našli šele leta 1909, veliko kasneje kot na Dunaju. V vseh parlamentih westminstrskega tipa so namreč dolgo ohranjali svojo dejavnost na pol konspirativno (seje vlade so sploh bile še bolj »tajne«), zapirali so vrata pred javnostjo in o zadevah debatirali v miru brez prič. Javnost so v parlamentarne prostore prvič spustili v 17. in 18. stoletju, a tudi tedaj niso nikomur dovolili zapisovati izgovorjenih poslanskih besed. Kogar so na galeriji opazili z beležko v roki, je bil takoj preiskan in odstranjen. Sčasoma se je interes javnosti za delo parlamenta bolj in bolj večal – k temu je ne nazadnje pripomoglo tudi naraščajoče število londonskih kavarn – in časopisje je o njem vse pogosteje in podrobneje poročalo. Uredniki so si pri tem zlasti pomagali z govori, ki so jim jih dostavljali sami poslanci (ti so seveda računali na kovanje političnega kapitala), od konca 18. stoletja naprej pa so lahko novinarji na galerijah besede začeli beležiti. Časopisi *Gentleman's Magazine*, *London Magazine*, *London Evening Post* idr. so bili polni »dobesednih« zapisov parlamentarnih sej.¹²

Množico zapisov, raztresenih po časopisju, je več urednikov začelo zbirati in iz nje sestavljati integralni »parlamentarni protokol«, dobesedni zapis vsega izrečenega. Možje so izrezovali časopisne stolpce, včasih so jim govore poslali poslanci. Med vsemi kompilacijami se je najbolj uveljavilo delo Thomasa Curzona Hansarda »*Parliamentary Debates*«, še danes znameniti 'hansard', ki je v angleškem jeziku sinonim za dobesedni zapis parlamentarne seje. Hansardov 'hansard' je tako bil kompilacijski sad podjetniške iniciative, ne želje in dela parlamenta. Izdajanje tovrstnega čtiva pa ni prinašalo dobička in 'hansardu' je iz rdečih števil naposled pomagal parlament, ki je postopoma tudi prevzel popolno kontrolo nad ustvarjanjem in izdajanjem dobesednih zapisov. Toda to je bilo šele leta 1909.¹³

Vsled tega so se seveda v historiografiji pojavljala povsem umestna vprašanja o verodostojnosti in zanesljivosti dobesednih zapisov parlamentarnih sej. Družina Hansard ne nazadnje dolgo sploh ni imela zaposlenih lastnih reporterjev, ampak je zgolj sestavljala (mnogokrat skope) časopisne članke. Temu navkljub je med raziskovalci naposled vendarle prevladala teza, da je 'hansard' pojmovno in faktično zanesljiv, kot problematična je videna le njegova pomanjkljiva izčrpnost.¹⁴ V vsakem primeru pa že nekaj časa številni opozarjajo, kako ne smemo pozabiti, da je 'hansard' »cooked product« (kuhan izdelek) in da velja včasih pogledati vsaj njegov »raw material« (surovine) – angleške jutranje časnike.¹⁵

Večina kontinentalnih parlamentov (ne le avstrijski) ima na tem polju tako veliko daljšo tradicijo kot Anglija. Kontinuiteta stenografskih protokolov nemškega Reichstaga (in Severnonemške zveze) sega v leto 1867, v Belgiji jih samostojno objavljajo od 1844, v Haagu že od konca 18. stoletja.

¹² Ralphs, *Recording Parliamentary Debates*, str. 151–155.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Wahrman, *Virtual Presentation*, str. 90.

¹⁵ Anderson, *Hansard's Hazards*, str. 1202–1215.

Avstrija (Cislajtanija)

Za razliko od Anglije so torej v dunajskem parlamentu že od vsega začetka precej natančno stenografirali dogajanje. Besede so prelivali na papir v posebnem oddelku, imenovanem Stenografski biro (Stenographenbureau), sestavljenem iz dveh pododdelkov, Stenografskega urada (Stenographenamte) in »Reichsrats-korrespondenz«. Stenografski protokoli so nastajali znotraj prvega, kjer so delali stenografi (Kammerstenographen) in revizorji. Stenografi so stenografirali po pet minut vsak in nato besedilo takoj diktirali za zapis na pisalni stroj, njihovi nadrejeni – revizorji pa so stenografirali ves čas izmene, dokler niso prišli na vrsto vsi njim dodeljeni stenografi. Navadno jih je bilo v izmeni deset. Revizorji so zmeraj pregledali rokopise svojih stenografov, jih primerjali s svojimi in po potrebi korigirali. Tako izgotovljen zapis so potem posredovali v predogled tudi govornikom.¹⁶ Proces nastajanja zapisov je bil nedvomno dovršen, zagotavljal je natančnost in zlasti – v primerjavi z Anglijo – izčrpnost.

Reichsrats-korrespondenz, drugi del »stenografske« službe, je bil tedaj v Evropi edinstven in je pravzaprav opravljal obraten posel kot gospod T. C. Hansard na Otoku. Korrespondenz je namreč imela za nalogo vsem časnikom dostaviti »popolno, objektivno in resnicoljubno poročilo o vseh razpravah«. Njeni uredniki so ob pomoči stenografov vsakič najkasneje uro po koncu seje sestavili precej popolno poročilo o vseh razpravah. Nekatere važnejše so podali dobesečno, druge v izvlečku.¹⁷ Vsi časniki v monarhiji so tako imeli na voljo kvaliteten parlamentarni material (kar je ne nazadnje razvidno že iz njihovih poročil), a so ga seveda nekateri včasih priredili po svojih notah.

Delo stenografa je nedvomno bilo fizično precej naporno (včasih je bilo treba slediti govorcem, ki so bruhali 150 do 160 besed na minuto!), a vendarle to ni bilo zgolj mehansko delo; nasprotno, stenograf je moral dobro razumeti politična in vsaka druga sporočila, govor je moral zmerom »stilizirati« – ga podati v spodobni nemščini in poskrbeti, da v njem ni bilo napak. Umevno je, da je torej moral biti stenograf univerzitetno izobražen, kar je bil v 19. stoletju precej zahteven pogoj za službo. Stenografski direktor Fleischner je v svojih spominih zapisal primer »nesreče«, ki jo je povzročil »ein Stenograph mit geringerer Intelligenz«. ¹⁸ Nekoč je »ein hochkonservativer Ministerpräsident«¹⁹ govoril o potrebi po obrambi pred »radikaler Bestrebungen«, ²⁰ stenograf pa je zabeležil – »klerikaler Bestrebungen«. ²¹ Napako so zadnji hip odkrili, preden je gradivo zaokrožilo med novinarje večernih časnikov. ²²

Izhajajoč iz zapisnega lahko sklepamo, da so avstrijski stenografski protokoli gotovo precej zanesljiv vir, a to ne pomeni, da se njihovi sestavljavci niso

¹⁶ Fleischner, *Parlamentsgeschichten*, str. 8–9.

¹⁷ Prav tam, str. 9–11.

¹⁸ »Stenograf s pičlo inteligenco«.

¹⁹ »Zelo konservativni premier«.

²⁰ »Radikalnimi prizadevanji«.

²¹ »Klerikalna prizadevanja«.

²² Fleischner, *Parlamentsgeschichten*, str. 12–13.

velikokrat znašli pred dilemami, kaj zapisati in česa ne, ter kako nekaj zapisati. Ena od nevralgličnih točk dunajskega parlamenta so bili t. i. »Zwischenrufe« (medklici), vzkliki iz ozadja dvorane, ki so prileteli med besede govornika. Kakšno mesto naj imajo v dobesednem zapisu oziroma v Korrespondenz? Če bi vprašali za mnenje avstrijske državnike, je odgovor jasen. Eden od njih je direktorju Fleischnerju nekoč zabrusil: »Wenn noch einmal ein Zwischenruf in die Korrespondenz kommt, dreh' Ich Ihnen den Kragen um!«²³ Direktor je le lakonično odvrnil: »Exzellenz, darauf werd' Ich's ankommen lassen«,²⁴ saj se je zavedal njihovega pomena in vloge v parlamentarni debati.²⁵ Medklici, ki so poživili dogajanje, so tako ostali v zapisih, četudi ne za dolgo. Vzporedno z razvnanjem politične debate so postajali vedno pogostejši, neposrednejši in moteči. Fleischner je znova slišal očitke: »Glauben Sie denn, Sie schreiben fürs Burgtheater?«²⁶ Naposled je vodstvo parlamenta odločilo, da se v stenografske protokole vpisujejo le tisti medklici, na katere je ali govornik ali predsedujoči reagiral.²⁷ Morebitna živahnost politične debate je bralcu protokolov odtlej skrita, za občutek o vzdušju v parlamentu mora pogledati časopisje, kjer so krajša poročila (na podlagi Korrespondenz) bolj doživeta.²⁸

Poleg medklicev so se stenografi srečevali še z naslednjimi težavami in nevšečnostmi, ki so neposredno zadevale njihovo delo (in posledično izdelek – protokol). Prva in najpogostejša so bili bodisi slabi in hitri bodisi narečni govorniki (hitri, a dobri govorniki naj ne bi bili težavni za zapis). V prvem primeru jim je bilo težko slediti, iz zapisa pa je bilo nato težko sestaviti razumljivo sporočilo. Znani poslanec Pergelt je, denimo, imel navado tvoriti stavke, dolge nekaj minut, ki so se raztezali preko dveh stenografskih izmen. Tako poved so stenografi razčlenili na manjša sporočila in s tem seveda posegli v značilnost govornikove besede. V drugem primeru, ko je govornik vztrajal v svojem narečju (najbolj težavno je bilo tirolsko), so stenografi besede vsaj deloma »prevedli« v knjižno nemščino. Tretja in najbolj nevarna težava pri stenografskem delu pa je bila njihova fizična ogroženost, v dunajskem parlamentu od devetdesetih let dalje nekaj povsem običajnega. Številne divje obstrukcijske scene in krvavi pretepi stenografov niso obšli, nasprotno, ti so se zaradi svojega položaja v dvorani pogosto znašli sredi pravega vojnega meteža. Nanje so sprva leteli papirčki in fascikli, kasneje tudi kosi pohištva (deli poslanskih klopi). Poslanec Malik je nekoč s pasjim bičem napadel drugega poslanca in pri tem le za las zgrešil glavo stenografa.²⁹ V takih razmerah je kvaliteta njihovega dela bržkone trpela.

Ob številnih težavnih stenografskih trenutkih pa niso izostali srečnejši slučajji; primeri, ko so govorniki docela olajšali delo zapisovalcev. V dunajskem parlamentu

²³ »Če se bo medklic še enkrat znašel v dobesednem zapisu, Vam zavijem vrat!«

²⁴ »Ekselencja, bom tvegala«.

²⁵ Fleischner, *Parlamentsgeschichten*, str. 19.

²⁶ »Mislite, da pišete za Burgtheater?«

²⁷ Fleischner, *Parlamentsgeschichten*, str. 20–22.

²⁸ Prim. opise parlamentarnih sej v: Cvirn, *Dunajski državni zbor*, npr. str. 153 isl.

²⁹ Fleischner, *Parlamentsgeschichten*, str. 23–26.

se je nemalokrat zgodilo, da so poslanci, ki niso bili večči nemškega jezika (teh je bilo zmerom veliko), svoj govor prej napisali, ga v dvorani prebrali in nato izročili dežurnemu stenografu. Tako prakso je sicer poslovnik prepovedoval (govoriti je bilo treba na pamet), a so jo predsedujoči navadno tolerirali. V tem primeru ni bilo potrebnih nikakršnih posegov, saj so poslanci dobesedno prebrali prej pripravljeno besedilo. Hrvaški poslanec Biankini je pri pripravi govora šel celo tako daleč, da ga je skoraj v popolnosti izgotovil za stenografski protokol. Ko je denimo pripravljaj govor s kočljivo (veleizdajalsko) vsebino, je domneval, da ga bo predsednik prekinil in morda ukoril. Zato je v svoj rokopis na dotičnem mestu kar sam zapisal »Präsident (unterbrechend): ... «³⁰ in nato pustil nekaj vrstic prostih za domnevne predsednikove besede.³¹

Kraljevina SHS/Jugoslavija

Podobna stenografska praksa, kakor v rajnki Avstriji, se je sčasoma uveljavila tudi v parlamentih jugoslovanske kraljevine. Skupščinsko administrativno in stenografsko službo je po začetni »improvizacijski dobi«, čudovito opisani v besedah mlade slovenske uradnice Dragice Hribar,³² v grobem določal Poslovnik Narodne skupščine iz leta 1922³³ oziroma Pravilnik o organizaciji službe v Narodni skupščini in skupščinskih uslužbencih z dne 10. oktobra 1928, podrobneje pa specificiral Pravilnik o organizaciji službe v Narodni skupščini in skupščinskih uslužbencih. Izdelan je bil na osnovi Zakona o poslovnem redu v Narodni skupščini, ki ga je skupščina sprejela 14. aprila 1932. Po njem so bili skupščinski uslužbenci, tudi stenografski uradniki in nameščenci, obravnavani po Zakonu o uradnikih z dne 31. marca 1931.

Pravilnik o organizaciji službe v Narodni skupščini in skupščinskih uslužbencih je Stenografski biro ovrednotil kot popolnoma samostojni oddelek.³⁴ Ker delo, ki ga je do takrat opravljala Stenografska pisarna, ni temeljilo na podrobneje izdelanem sistemu, je bil v želji izboljšati rezultate dela v letu 1932 izpeljan projekt njegove (re)organizacije.

³⁰ »Predsednik (prekine)...«.

³¹ Fleischner, *Parlamentsgeschichten*, str. 46–47.

³² Hribar, *Rodbinska kronika*, str. 130–138.

³³ Poslovnik Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Beograd 1922) skupščinsko osebje in stenografske beležke obravnava v treh členih (126, 128 in 129). Stenografsko osebje, ki je bilo pod pristojnostjo predsednika Narodne skupščine, je bilo zadolženo za izdelavo stenografskih beležk sej Narodne skupščine, Zakonodajnega odbora in po potrebi ostalih odborov in sekcij. Predsednik je bil dolžan poskrbeti, da so bile beležke brez odlašanja natisnjene (in razdeljene med poslance), pred tem pa so morali govorci v roku 24 ur opraviti redakcijo. Pri tem nikakor niso smeli v besedilo dodajati novih misli oziroma črtati že izgovorjenih besed. Beležke je pregledal tudi skupščinski predsednik. Skrbeti je moral, da poslanci niso popravljali svojih govorov izven predpisanih norm, sam pa je smel opraviti zgolj korekture izrazov, ki so žalili dostojanstvo Narodne skupščine, posameznih državljanov ali tujih javnih organov in predstavnikov.

³⁴ AJ 72, Br. 1469/1132/II, Pravilnik o stenografskoj službi u Narodnoj skupštini.

Ohranjeni viri pričajo, da je bila sprememba nujno potrebna, saj je »stenografiranje površno in nepopolno zaradi majhnega števila stenografov, zaradi nezadostnega števila dobrih stenografov, njihovega netočnega prihajanja na delo in slabe razporeditve stenografskih izmen.«³⁵ Počasi in premalo urejeno je delovala tudi stenografska administracija. Slaba organizacija dela oziroma odsotnost konkretnjših določil sta se odražali na vseh nivojih delovnega procesa, še posebej pri izdajanju biltenov, ki so večkrat izhajali z večjo zamudo, kar je spodbudilo negodovanje ter proteste poslancev in novinarjev.

Na čelu reorganiziranega Stenografskega biroja, ki je bil podrejen predsedniku skupščine,³⁶ je bil šef, strokovno ter administrativno izobražen in izkušen stenograf-revizor. Zadolžen je bil za nemoteno in uspešno delo biroja, to pomeni, da je sodeloval pri sestavljanju proračuna pisarne, vodil, nadziral in racionaliziral je vsa dela ter naloge svoje delovne skupine, skrbel je za kadrovske zadeve in spremljal moralne ter strokovne kvalitete svojih podrejenih. Njegove pristojnosti, povezane z osnovnima nalogama biroja – stenografiranjem v času zasedanj in dešifriranjem stenogramov so bile naslednje:

Šef je odredil razpored in sestavo stenografskih in daktilografskih izmen, skrbel je, da je bila stenografska miza v skupščinski dvorani pred sejami pripravljena za delo – na njej so morali biti poleg razporeda izmen vsi materiali, predvideni za delo na seji. Med samo sejo je moral biti šef v dvorani za stenografsko mizo, kjer je nadzoroval delo izmen. Skrbel je, da nikoli ni zapisoval le en stenograf in da posamezna izmena ni beležila dlje kot 10 minut. Ko so nastopili »hitri in težki govorniki«, je odredil, da izmene zapisujejo le 5 minut, velikokrat pa jim je z zapisovanjem na pomoč priskočil kar sam. Šef pisarne je bil nadalje zadolžen, da je od nastopajočih pridobil vsa pisna gradiva (izjave, govore, resolucije itd.), saj so obstoječe originale vedno primerjali s stenografskimi zabeležkami. Šef je bil zadolžen tudi za povezavo s skupščinskim tajnikom, ki mu je po vsakem glasovanju izročil vse potrebne spiske za popolnitev beležk. V primeru, če je predsednik skupščine ali po svoji želji ali na željo poslancev zahteval vpogled v zapis posameznega pasusa ali govora, je moral šef v dvorano poklicati pristojno izmeno, njen revizor pa je »kritični« del nato glasno prebral.

Pomembnejše govore in izjave je šef, takoj ko so bili pretipkani, dal na vpogled govorniku, ta mu je moral morebitne popravke vrniti v roku dveh ur.³⁷ Če govorec po dveh urah besedila ni vrnil, je korekture opravil šef sam, saj je skrbel tudi zato,

---

³⁵ AJ 72, Predlog za organizacijo Stenografskog biro-a Narodne Skupštine (1932). Kot morebitno olajševalno okoliščino navajava dejstvo, da je skupščinski Stenografski biro do leta 1929 sestavljalo 30 stenografskih revizorjev, stenografov in pripravnikov, s šefom in pomočnikom. Z ustanovitvijo Senata je bilo število parlamentarnih stenografov razpolovljeno; Stenografski biro skupščine je poleg šefa in namestnika štel le še 7 stenografskih revizorjev, 7 stenografov in 2 stenografska pripravnika. – AJ 72, Br. 1469/1132/II, Pravilnik o stenografskoj službi u Narodnoj skupštini.

³⁶ AJ 72, Predlog za organizacijo Stenografskog biro-a Narodne Skupštine.

³⁷ Šef je poskrbel za korekture besedil, njegov namestnik pa za uskladitev že narejenih kopij z originalom.

da so beležke prišle pravočasno v tiskarno oziroma iz nje³⁸ na mize poslancev in v roke novinarjev.³⁹ Deljenje beležk je potekalo po naslednji določbi: original in ena kopija sta ostala v Stenografskem biroju (original za tisk, kopija za primer, če jo je potrebovalo Predsedstvo ali govorec zaradi korektur); po eno kopijo so dobili časopisi Politika, Vreme, Pravda in Jutranji list ter Zagrebačke novosti; eno kopijo je prejel Centralni presbiro; dve kopiji sta bili namenjeni Novinarskemu klubu v Narodni skupščini. Tovrstne kopije so tako bile »jugoslovanska« različica avstrijske Korrespondenz.

Zadnjo možnost za pregled svojih govorov in podajo pripomb so imeli poslanci še pred vezavo beležk. V primeru, če so pri korekturah menjali pasuse ali besede, ki so spremenile pomen njihovega govora, oziroma so take dele govora brisali, je šef nemudoma obvestil predsednika Narodne skupščine in z besedilom postopal po pridobljenih navodilih.

Ključni akterji Stenografske pisarne so bili stenografi. Razporejeni so bili v sedem izmen, ena od teh je bila t. i. slovenska izmena za delo »na slovenskem dialektu«. ⁴⁰ Vsaka izmena je bila sestavljena iz dveh oseb, stenografa-revizorja kot šefa izmene in stenografa, ki sta izdelala vsak svoj stenogram. Stenografski pripravnik je bil izmeni dodeljen kot sekretar. Da so lahko izmene nemoteno opravljale svoje delo, je bil za stenografsko mizo prepovedan pogovor. Tudi menjava izmen je morala potekati v največji tišini. Izmene, ki jih je določal šef biroja, so bile zadolžene za stenografiranje za čas dela plenuma, po potrebi so delovale tudi v skupščinskih odborih. Posamezna izmena je stenografirala 10 minut, v izjemnih primerih (hitri in težavni govorci) le 5 minut. Izmeno je z besedami »drugi« ali »dovolj« zamenjal revizor izmene, pri čemer je moral paziti, da je govornik končal začetni stavek. Stenografi so morali vestno in natančno beležiti vse izgovorjene besede, besede govornika in medklice (predvsem tiste, na katere je govorec odreagirjal), pa tudi drugo dogajanje med sejo (ploskanje, premikanje po dvorani). Česar člani izmene niso slišali in videli sami, niso smeli zabeležiti. Po zaključku svoje izmene so ekipe pod nadzorom stenografov-revizorjev stenograme dešifrirale, pregledale, popravile pravopisne in grobe stilske napake ter jih nato skupaj s stenogrami predale stenografski administraciji v nadaljnjo obdelavo. V zgornjem delu vsakega stenograma so morali zapisati zaporedno številko seje, datum seje, imena revizorjev v izmeni in številko stenograma. Pri pretipkavanju so morali na vrhu vsake strani napisati zaporedno številko seje, ime stenografa, za kom in pred kom je beležil in redno številko izmene. Tak protokol je namreč olajšal delo stenografske administracije, ki je tako brez težav s pomočjo stenografskih registratorjev sestavila dešifrirane govore

³⁸ Pristojni organi so začeli razmišljati, da bi bilo treba glede na pomen, ki ga imajo stenografske beležke, za sodelovanje usposobiti tiskarno Narodnega predstavnštva, v kateri bi racionalno, hitro in poceni tiskali bilene ter ostalo gradivo (zakonske predloge, poročila odborov, zakone, deklaracije, pomembnejše interpelacije, formularje idr.). Praksa je namreč pokazala, da je zelo težko najti tiskarno, ki bi ob vsakem času bila pripravljena prekiniti vse druge svoje obveznosti, da bi čez noč za naslednji dan natiskala potrebno število biltenov ali drug nujen material.

³⁹ AJ 72, Dužnosti organa Stenografskog biro-a.

⁴⁰ AJ 72, prav tam, str. 1.

v stenografske beležke. Preden so bile poslane v tiskarno, jih je poleg poslancev pregledal še šef Stenografskega biroja oziroma njegov pomočnik.⁴¹

Že pred reorganizacijo Stenografskega biroja je postalo jasno, da oddelek potrebuje nove stenografe-pripravnike, ki bi se bili sposobni v najkrajšem času čim bolj usposobiti in popolniti zevajoče praznine v izmenah oziroma nadomestili tiste stenografe, ki se zaradi starosti, preobremenjenosti ali drugih obveznosti niso mogli popolno posvetiti stenografskemu delu. Kandidati za pripravnike, ki so imeli zaključeno fakulteto oziroma vsaj klasično gimnazijo (»zaradi velikega števila tujih besed, ki so večinoma latinskega ali grškega izvora«), so bili pripuščeni k opravljanju t. i. sprejemnega izpita. Na preizkusu je moral kandidat pisati dva nareka (prvi je bil splošne narave, drugi je bil težji in z več tujkami), dolga po 5 minut s hitrostjo najmanj 70–90 besed na minuto. Za pretvorbo vsakega besedila so imeli na voljo pol ure. Poleg osnovnih stenografskih veščin se je od njih pričakovalo poznavanje Poslovnika o delu Narodne Skupščine, Ustave in Skupščinskega pravilnika. Ocenjevalci so bili pozorni na kandidatov rokopis in hitrost pretvorbe pa tudi na to, ali so kandidati zmožni slediti smislu razprave; ta sposobnost je v primerjavi z mehanskim zapisovanjem vsekakor pomenila prednost. Pripravniki so v stenografe lahko napredovali po treh letih, in to na podlagi opravljenega strokovnega izpita. Veliko večja pričakovanja so bila do oseb, ki so se v skupščini želele zaposliti kot stenografi: na t. i. strokovnem izpitu so morale beležili 10-minutni narek z najmanj 120–130 besedami na minuto, sledil pa je še preizkus v plenumu (dve izmeni po 10 minut, in to enega povprečnega in enega težjega govorca). Ocenjevalci so bili pozorni na rokopis kandidatov, zanesljivost branja, hitrost pretvorbe, način pisanja, logično krajšanje in njihovo samostojnost.⁴²

Če celovito pogledamo v tri segmente izdelave stenografskih beležk: delo stenografskega biroja, sam izdelek – stenografske beležke in komentarje oziroma odmeve sej v tisku in politični memoaristiki, lahko trdimo, da slednje precej natančno odražajo izgovorjeno, obenem pa tudi solidno ilustrirajo tedanje vzdušje v razpravni dvorani. V pogosto nadvse bučnem jugoslovanskem kraljevskem parlamentu, kjer (kakor poprej v Avstriji) niso umanjali pretepi in streli, so stenografi opravljali naporno in kvalitetno delo. Vse do zadnjega so zapisovali številne medklice, beležili, s katere strani dvorane so ti prihajali, ob tem pa še vedno zvesto sledili govoru poslanca za govorniškimi odrom.⁴³

Od povojne slovenske skupščine do Državnega zbora

Po drugi svetovni vojni se je stenografska praksa nadaljevala. V socialistični Jugoslaviji, katere parlamentarni sistem se je sicer vse bolj odmikal od klasičnih predstaviških načel v smer specifičnega samoupravnega korporativnega sistema, povrhu pa je bila vseskozi na oblasti le ena stranka, so ravno tako vneto stenogra-

⁴¹ AJ 72, Dužnosti organa Stenografskog biro-a.

⁴² AJ 72, prav tam, str. 8, 9.

⁴³ Gašparič, Parlamentarna razprava v prvi Jugoslaviji; isti, Udri ga!

firali in redigirali izrečene besede. Ob zveznih skupščinah v Beogradu je bil tedaj prvič oblikovan tudi samostojen parlament/skupščina v Ljubljani, glavnem mestu novonastale republike Slovenije.

Zavedanje, da so sejni zapisi izvršnih in zakonodajnih teles vsestransko pomembno gradivo, pa je ostalo še naprej prisotno: »Namen teh zapiskov je iz publicističnih, raziskovalnih in zgodovinskih razlogov ohraniti celotno podobo dela slovenske skupščine, hkrati pa pomenijo sejni zapiski nujno dopolnitev zapisnikov sej; v tem smislu so namenjeni delegatom in drugim zainteresiranim subjektom za tekoče spremljanje in preverjanje skupščinskega dela.«⁴⁴

Po oblikovanju republiškega zakonodajnega telesa leta 1945 je naloga zapisovanja skupščinskih sej pripadla Redakciji dobesednih (sejnih) zapisov. Skupščinske seje so beležili stenografi. Po seji so zapiske združili, jih prepisali in objavili. Na osnovi Poslovnika Ljudske skupščine LRS in v skladu z Zakonom o državnih uslužbencih je administrativni odbor LS LRS v soglasju s predsednikom skupščine leta 1947 predpisal Pravilnik o organizaciji administrativne službe Ljudske skupščine LRS. Člen 9 pravilnika je obravnaval Stenografski biro, ki je bil zadolžen za opravljanje vseh poslov, povezanih s stenografsko službo v skupščini: beleženje vseh govorov na skupščinskih sejah in na sejah odborov ter pododborov; dešifriranje stenografiranih govorov v stenografske beležke; redigiranje in korigiranje stenografskih beležk ter skupščinskih tiskovin; dajanje stenografskih beležk v pregled predsedniku skupščine in govornikom; pripravljanje stenografskih beležk za tisk (pregled vsebine in dopolnitev s prilogami); hrambo originalnih stenografskih beležk v arhivu biroja; razdeljevanje tiskanih stenografskih beležk (ustanovam, ki jih določi predsednik); opravljanje vseh ostalih nalog, ki jih je biroju dodelil predsednik.

Na čelu stenografskega biroja je bil šef, ki je ob pomoči namestnika vodil vse dejavnosti biroja. Prisoten je moral biti tudi na vseh skupščinskih sejah, kjer je spremljal beleženje stenografov. Za delo stenografske službe je bil odgovoren neposredno predsedujočemu in pa dežurnemu sekretarju.⁴⁵

Ko je v šestdesetih letih 20. stoletja delo stenografov nadomestil magnetofon, je prvo fazo dela predstavljalo snemanje sej na magnetofonski trak, drugo, za katero so bile zadolžene strojepiske, pa dobesedni zapisi na magnetofonski trak posnetih sej oziroma govorjene besede.⁴⁶ Sistem in način dela se v osnovi vse do danes ni bistveno spremenil. Za izdelavo magnetogramov je zadolžen Oddelek – operaterski servis, za urejanje prepisov pa Redakcija magnetogramov oziroma Redakcija dobesednih zapisov in jezikovnega svetovanja, ki je od leta 1997 del Dokumentacijsko-knjižničnega oddelka Državnega zbora RS. Njen delokrog obsega:

- preverjanje avtentičnosti prepisa zvočnega posnetka z govorjeno besedo, odpravo diskrepance z zvočnim zapisom, prepoznavo slabo razumljivega ali nerazumljivega govora;

⁴⁴ DKO DZ RS, Št. 020-02/89-3 in 020-02/89-10, 033-11, Delegatom vseh zborov Skupščine Republike Slovenije, Ljubljana 30. 5. 1990.

⁴⁵ DKO DZ RS, Pravilnik o organizaciji administrativne službe Ljudske skupščine LRS.

⁴⁶ Glavnik, *Knjižnica in dokumentacija Državnega zbora*.

- redakcijo, ki vključuje odpravo napačno zapisanih besed in izrazov, pretvorbo fonetičnih zapisov v etimološke, odpravo korektorskih napak, pravilno navedbo pravnih idr. virov, poimenovanje lastnih imen ipd.;
- jezikovno in oblikovno urejanje besedila, ki vključuje odpravo pravopisnih in slovničnih napak ter terminološko poenotenje zapisa.

Končno besedilo mora biti celovito, vsebinsko jasno, slogovno ustrezno, razumljivo, ohraniti mora pomen in smisel izrečenega ter značilnosti posameznega govorca.⁴⁷

Stenografski prepisi so bili vedno in so še danes avtorizirani s strani govorcev, saj »Sejni zapiski vsebujejo natančen potek vsake seje vsakega zbora z vsemi razpravami, sklepi in podobno. Priprava teh zapiskov je razmeroma zahtevno delo, pri katerem polagamo največjo pozornost na avtentičnost besedil razprav delegatov. Zato je prva faza priprave gradiva avtorizacija posnetih razprav, ki jo opravijo delegati – govorniki. Avtorizacija naj bi bila opravljena v čim krajšem možnem času, s čimer bi bilo omogočeno, da se celotno gradivo uredi in tiska v primernem roku.«⁴⁸ Generalni sekretar Marko Herman je konec maja 1990 delegate vseh zborov Skupščine Republike Slovenije prosil, »da pri tem delu sodelujete tako, da čimprej avtorizirate besedila vaših razprav in jih vračate redakciji sejnih zapiskov. Trudili se bomo, da bomo vsaj en del razprav posredovali delegatom-govornikom že med sejo, nekaj pa bo seveda potrebno poslati tudi po pošti. Predlagamo, da bi delegati opravili avtorizacijo v tednu dni po vročitvi magnetograma razprave, sicer bomo smatrali, da se delegat z zapisom strinja in nima pripomb. Delegate prosimo, da v predlaganem roku avtorizirano razpravo vrnejo redakciji sejnih zapiskov neposredno ali po pošti, lahko pa jo posredujejo tudi sekretarju zbora.«⁴⁹

Po vseh navedenih standardih urejen zapisek parlamentarne seje imenujemo sejni zapis; več teh je vezanih v publikacije, imenovane Sejni zapiski, ki izhajajo od leta 1963. Oblika vezane izdaje je bila zaradi kadrovskih in finančnih težav v letih 1984–1992 sicer prekinjena, vendar je bilo kasneje naknadno opravljeno delo prepisa in redakcije magnetogramov ter vezave sejnih zapisov za to obdobje.⁵⁰ Medtem ko originale zapisov parlamentarnih razprav hrani arhiv Državnega zbora, ki je del Oddelka za delo z gradivi in pošto, pa so izvodi za uporabnike na razpolago v knjižnici.

Dobesedni zapisi parlamentarnih sej so danes javnosti na voljo tudi na spletni strani Državnega zbora. Prednostno je opravljen postopek od preverjanja do objave za zapise sej, ki vsebujejo poslanska vprašanja. Sejni zapisi so oblikovno usklajeni s celotno grafično podobo Državnega zbora in zagotavljajo sledljivost zakonodajnega postopka, saj je besedilo poenoteno, dopolnjeno s točkami (prečiščenega) dnevnega reda, seznamom in indeksom govornikov in glasovanj.

Spremljanje napredka in modernizacije v slovenski skupščini, povezanih s

⁴⁷ Za podatke se zahvaljujema mag. Vojki Vuk Dimbek, vodji DOK v DZ RS.

⁴⁸ DKO DZ RS, Št. 020-02/89-3 in 020-02/89-10, 033-11, Delegatom vseh zborov Skupščine Republike Slovenije, Ljubljana 30. 5. 1990.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Glavnik, Urejeni zapisi parlamentarnih razprav, str. 8.

sejnimi zapisi, izkazuje tudi sporočilo, ki ga je leta 1988 mdr. na Skupščino SFRJ naslovil generalni sekretar Skupščine SRS, Marko Herman: »... 22. 12. 1986 smo vas seznanili, da bomo prenehali z izdajanjem tiskane publikacije »Sejni Zapiski«. Zaradi racionalizacije dela in znižanja stroškov, pa tudi zato, ker so nam številni prejemniki sporočili, da sejnih zapiskov ne potrebujejo oziroma da jim zadošča le informacija kje jim bodo dostopni na vpogled, smo se odločili za prehod na novo tehnologijo računalniško-mikrofilmske obdelave. Zaradi tehničnih, materialnih in kadrovskih težav, pa smo z uresničitvijo teh zamisli nekoliko zakasnili. Ko bomo preostale ovire premostili, bodo Sejni zapiski redno izhajali.«⁵¹ Odgovoril mu je Ljubomir Bulatović, generalni sekretar Skupščine SFRJ: »... Za sedaj Skupščina SFRJ tehnično ni dovolj opremljena, da bi lahko uporabljala mikrofilmne stenografske beležke namesto klasičnih, čeprav je to šlo v naš bodoči program modernizacije. Po drugi strani pa od vseh skupščin socialističnih republik in skupščin socialističnih avtonomnih pokrajin dobivamo stenografske beležke v klasični obliki, ki jih potem klasificiramo in uredimo, da jih delegati in funkcionarji Skupščine SFRJ lahko nemoteno uporabljajo. Zato vas prosim za razumevanje, da nam še naprej pošiljate stenografske beležke vaše Skupščine, če je to mogoče, v klasični obliki.«⁵²

Zapis interpretira govor?

Ob podrobnem vpogledu v način nastajanja dobesednih zapisov parlamentarnih sej v avstrijski polovici habsburške monarhije ter v prvi in v drugi jugoslovanski državi moremo trditi, da ti sledijo izgovorjeni besedi v vseh bistvenih elementih: stenografi niso posegali v dolžino govora, niso spreminjali bistva političnega sporočila, tudi (kar je še posebej važno!) uporabljenih ključnih (političnih) samostalnikov niso spreminjali. Govore so navadno le »stilizirali«, lektorsko obdelali, očistili narečnih izrazov in neposrečenih stavčnih konstrukcij. Mestoma so jih celo naredili zgodovinarju prijaznejše in uporabnejše, saj so očitne pomote in napačne navedbe datumov in zakonov popravili.

Kljub morebitnim dilemam so izdelki zanesljivi in natančen odraz izrečenega v parlamentu. Na njihovi podlagi je v prvi jugoslovanski državi in deloma tudi v Avstriji mogoče celo podoživeti dogajanje v parlamentarni dvorani in si ustvariti splošen vtis o poteku seje. Toda ob tem se je hkrati treba ves čas zavedati, da so dobesedni zapisi sej sicer prvovrsten vir, a vendarle predstavljalo le zapisano interpretacijo govornjene besede. To niso »čiste« izgovorjene besede, marveč besede, prelite na papir. Doživetega govora z vsemi značilnostmi govorca namreč ni mogoče celovito podati v pisni podobi. To bi morebiti bilo možno le tako, da bi ob vsakem govorniku stenograf sproti dopisoval opombe in komentarje govora, a bi ti spet bili le stenografova interpretacija govora. Treba se je namreč zavedati, da tudi v primerih, ko je stenograf zapisal drobno opombo in opisal vzdušje, to ni bila nevtralna sodba,

⁵¹ DKO DZ RS, Št. 033-11/88, Ljubljana, 25. 3. 1988, Prejemnikom sejnih zapiskov Skupščine SR Slovenije.

⁵² DKO DZ RS, Št. 402-51/86-060, 30. 1. 1987.

marveč vrednostno pogojeno stališče. V prvi Jugoslaviji je bil pogost komentar v stenografskih beležkah »veliko vpitje« na npr. levici. Na videz suh in poveden podatek, a pri njem ne vemo, koliko časa je vpitje trajalo, kaj pomeni »veliko«, katere besede so bile uporabljane, so poslanci med vpitjem vstajali, so obsedeli? Veliko vprašanj, ki bi jih lahko najbolj »čisto« in nevtrarno rešil le filmski posnetek dogajanja (eden od poslancev opozicije za časa Stojadinovićeve vlade naj bi včasih dogajanje snemal z majhno kamero, a žal usoda posnetkov ni znana). Nekateri raziskovalci zato trdijo, da so dobesedni zapisi pisna konstrukcija govornega diskurza, saj na novo ustvarijo izdelek, ki mu glasovi služijo zgolj za predlogo.⁵³ Morda bi lahko z nekaj metodološke prizanesljivosti rabili tudi izraz rekonstrukcija, saj stenograf po navodilih obnovi tisto, kar je bilo izrečeno in zadonelo v dvorani. Številna in podrobna navodila in dileme, s katerimi so se stenografi srečevali zadnjih 150 let, in sva jih načrtno predstavila podrobno in nadvse tehnicistično, temu pravzaprav pritrjujejo. Kajti če ob zapisovanju besed ne bi bilo dilem in težav, če bi to početje bilo le premočrtno prevajanje glasov v črke, potem tudi zapletenega mehanizma stenografskega biroja z nadpovprečno izobraženimi in izurjenimi stenografi ne bi bilo treba. Vodja današnjega stenografskega urada v nemškem Bundestagu je nedavno nazorno dejal, da »govor ni pisni izdelek. Za pisne izdelke pa so odgovorni stenografi, ki storijo veliko več, kot le dokumentirajo zvok.«⁵⁴

O smeri in načinu stenografove interpretacije je razvil zanimivo tezo Kress: »Those who achieve power are likely to use powerful forms not only in the written mode, but import them into speech.«⁵⁵ Stavki, namenjeni papirju, se tako v parlamentarni dvorani selijo v poslanska usta in zdi se, da je težnja k uporabi formalnega knjižnega jezika v parlamentu nekaj »naravnega«, normalnega. Tisti politiki, ki v govoru poudarjajo svojo narečno govornico, s tem pogosto načrtno puščajo politično sporočilo. Izhajajoč iz tega lahko sklepamo, da je bilo urejanje in stilistično poseganje v besede poslancev delo, ki se je zdelo »normalno« in politikom in bralcem, ki jim deluje dobesedno zapisana govornica beseda pogosto nejasno, zmedeno, popačeno in neberljivo, sporočilo pa je včasih sploh težko sledljivo.⁵⁶ Važno je bilo, da redakcija besedila ni posegla v temeljno sporočilo poslanca. Značilnosti posameznega govora *per se* niso bile bistvene⁵⁷ vse do danes, ko je posebej poudarjeno, da mora besedilo kljub posegom »ohraniti značilnosti posameznega govornika«.

Uporabnost dobesednih zapisov parlamentarnih sej znotraj raziskovanja konceptualne oziroma pojmovne zgodovine (conceptual history, Begriffsgeschichte), klasične dogodkovne politične zgodovine, gospodarske zgodovine ... tako ostaja izjemna, zlasti ob predpostavki, da je vir digitaliziran in da omogoča različne oblike

⁵³ Slembrouck, *The parliamentary Hansard 'verbatim' report*, str. 101–102.

⁵⁴ *Parlamentsstenografien*.

⁵⁵ »Bolj verjetno je, da tisti, ki dosežejo moč, uporabljajo močne stavčne oblike ne le v pisni obliki, temveč tudi v govoru.« Cit. po Slembrouck, *The parliamentary Hansard 'verbatim' report*, str. 108.

⁵⁶ *Parlamentsstenografien*.

⁵⁷ Slembrouck, *The parliamentary Hansard 'verbatim' report*, str. 107–108.

iskanja po vsebini; če pa želimo vir uporabiti za preučevanje zgodovine mentalitet ali za podroben izris retoričnih sposobnosti posameznega poslanca, pa velja biti bolj previden in se zavedati, da zapisano ne more biti enako povedanemu.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Jugoslavije 72, fond Narodna skupština.
Dokumentacijsko-knjižnični oddelek Državnega zbora Republike Slovenije.

Literatura

- Anderson, Olive, Hansard's Hazards. An Illustration from Recent Interpretations of Married Women's Property Law and the 1857 Divorce Act. *The English Historical Review*, Vol. 112, No. 449, Nov. 1997, str. 1202–1215.
- Cvirn, Janez, *Dunajski državni zbor in Slovenci 1848 – 1918*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje; Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2015.
- Fleischner, Josef, *Parlamentsgeschichten. Aus den Erinnerungen eines Stenographendirektors*. Wien: Steyermühl Verlag u. a., 1925.
- Gašparič, Jure, Parlamentarna razprava v prvi Jugoslaviji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 54, 2014, št. 2, str. 63–78.
- Gašparič, Jure, Udri ga! Nasilje v beograjski skupščini med obema svetovnjima vojnama. *Zgodovina za vse*, 21, 2014, št. 2, str. 32–44.
- Gašparič, Jure in Šorn, Mojca, O razpravi v socialistični enostrankarski skupščini in demokratičnem tranzicijskem parlamentu v Sloveniji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 54, 2014, št. 1, str. 37–47.
- Glavnik, Nataša et. al., *Knjižnica in dokumentacija Državnega zbora 1963 – 2008. Ob 45-letnici delovanja oddelka*. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, 2008.
- Glavnik, Nataša, Urejeni zapisi parlamentarnih razprav. *Parlamentarec*, marec 2001, št. 3, str. 8.
- Hribar, Angelika, *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Celje: Društvo Mohorjeva družba, 2008.
- Ihalainen, Pasi in Palonen, Kari, Parliamentary sources in the comparative study of conceptual history. Methodological aspects and illustrations of a research proposal. *Parliaments, Estates & Representation*, Vol. 29, 2009, str. 17–34.
- Mehring, Reinhard, Rezension zu: Koselleck, Reinhart: Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache. Mit zwei Beiträgen von Ulrike Spree und Willibald Steinmetz sowie einem Nachwort zu Einleitungsfragmenten Reinhart Kosellecks von Carsten Dutt. *H-Soz-Kult*, Frankfurt am Main, 29. 11. 2006. Dostopno na: <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-8366>, 8. 6. 2015.
- Parlamentsstenografen: Eine Floskel, ein Kürzel* | ZEIT ONLINE. Dostopno na: <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2015-08/parlamentsstenografen-chronisten-politik>, 24. 8. 2015.
- Poslovnik Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1922.

- Ralphs, Kezia, Recording Parliamentary Debates. A Brief History with Reference to England and New Zealand. *Australasian Parliamentary Review*, spring 2009, Vol. 24, str. 151–155.
- Slembrouck, Stef, The parliamentary Hansard ‘verbatim’ report: the written construction of spoken discourse. *Language and Literature* 1992 1 (2).
- Wahrman, Dror, Virtual Presentation: Parliamentary Reporting and Languages of Class in the 1790s. *Past & Present*, No. 136 (Aug. 1992), str. 90.

SUMMARY

From a Live Debate to the Written Word. Verbatim Records of Parliamentary Sessions as a Historical Source

Jure Gašparič, Mojca Šorn

Verbatim records of sessions came into being parallel to the emergence and development of modern parliaments. Since with the enlargement of suffrage and strengthening of their own competence parliaments became bodies, where all important political and social subjects were discussed, it goes without saying that verbatim records of parliamentary sessions are a historical source, which can be used by almost every historian dealing with contemporary history, including political, economic, and social historians. At the same time, verbatim records of parliamentary sessions are also a source which lends itself to a more recent methodological-paradigmatic view on political historiography and is suitable for research in the sphere of conceptual history.

Along with the amount of data, broad subject matter, and “paradigmatic” provocativeness of the material, one of the more attractive reasons for the use of verbatim records of parliamentary sessions is the assumption that these records are a reliable source, a verbatim record of words uttered by a member of a parliament at a particular point in time in a particular session. However, the authors of this paper point to the fact that taking records of the spoken word is not a “value-free” activity, even though it was often precisely regulated throughout history, and that it is of great importance that one is familiar with the mode in which verbatim records come into existence. We therefore focused on the process of making verbatim records of parliamentary sessions in the territory of modern-day Slovenia.

Following a thorough insight into the mode of taking verbatim records of parliamentary sessions in the Austrian half of the Habsburg monarchy in the first and second Yugoslav states, we can say that verbatim records follow the spoken word in all essential elements: stenographers did not interfere with the duration of the speech, they did not alter the essence of its political message, and (what is particularly important) they did not change key (political) terms. Normally, they merely “stylized” speeches, made proofreading-related corrections, eliminated dialect words and poor sentence structures. In spite of potential dilemmas, the final result is a reliable and accurate reflection of what was said in the parliament. However, one has to bear in mind that verbatim records of sessions are a first-class source, but they are nonetheless merely a written (re)construction of the spoken word.

The usability of verbatim records of parliamentary sessions in the research of conceptual history, classical event-oriented political history, history of economy, etc. is extraordinary, particularly on the assumption that the source is digitalized and enables various forms of cross-content search; if we wish to use a source for research of history of mentality, or a detailed outline of rhetoric competence of individual members of parliament, caution should be exercised. At times, significant interferences occurred in the rhetoric of a message.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 70 | 2016 | št. 3-4 (154) | str. 283-542